

הרב ברוך ספיר

סוגיות הפתיחה לפרק 'אלו מציאות'

מבוא - מצוות השבת אבידה בתורה ; דיני פירות מפוזרים ואבידה מדעת ; דיני ספקות בהשבת אבידה ; סוגיית ייאוש באבידה וייאוש שלא מדעת

מבוא - מצוות התורה השייכות לדיני השבת אבידה

א. מצוות השבת אבידה

מצוות השבת אבידה מופיעה בתורה פעמיים - בפרשת משפטים ובפרשת כי-תצא.

בשמות פרק כג פסוק ד :

כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֲיִבָּךְ או חֲמֹרוֹ תֵּעָה - הֲשֵׁב תְּשִׁיבֵנּוּ לוֹ:

דברים פרק כב פסוק א-ג :

לְאִתְּרָאָה אֶת־שׁוֹר אַחִיד או אֶת־שׁוֹר נִדְחִים וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם - הֲשֵׁב תְּשִׁיבֵם לְאִחִיד:

וְאִם לֹא קָרֹב אַחִיד אֲלִיךָ וְלֹא יִדְעָתוּ - וְאֶסְפְּתוּ אֶל־תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דָּרַשׁ אַחִיד אֹתוֹ וְהִשְׁבַּתוֹ לוֹ:

וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל־אֲבֹדָת אַחִיד אֲשֶׁר־תֵּאבֹד מִמֶּנּוּ וּמִצְאָתָהּ. לֹא תוֹכֵל לְהִתְעַלֵּם:

בספר המצוות של הרמב"ם במצוות עשה רד ול"ית רסט, מבואר שדיני השבת אבידה כוללים מצוות עשה של השבה, ומצוות לא תעשה של התעלמות. לכאורה, יש כאן לאו הניתק לעשה, אם כי לא מצאנו ביטוי זה במפורש. אפשר לטעון שאין צורך בכך, כיון שאין לוקים על הלאו של התעלמות, שהרי הוא לאו שאין בו מעשה. אולם, טענה זו אינה מועילה לשיטת רבי יהודה בלאו דנותר (מכות ד, ב), אשר סובר שלוקים גם על לאו שאין בו מעשה.

להלן הבאנו את הסמ"ע, שדקדק מדברי תוס' (כו, ב ד"ה 'מתנה'), שאם משיב את האבידה קודם ייאוש יכול לתקן את הלאו של 'לא תוכל להתעלם', ובעקבותיו כתב בשו"ע הרב (הלכות מציאה ופיקדון סעיף א) שלאו דלא תוכל להתעלם הוא אכן לאו הניתק לעשה.¹

¹ יש לציין שבפסוקי התורה בדברים נכפל הלאו, ונשנה גם לפני מצוות העשה וגם לאחריה. יתכן שיש ללמוד מכך שהלאו הוא גם ניתק לעשה, וגם עומד בפני עצמו. עוד יש להעיר, כי להלן בדף לג עמוד א, לפי גירסת הגר"א, דרשו מצירוף הלשונות של 'פגיעה' בשמות ו'ראיה' בדברים, את גדר חלות המצווה על האדם בראייה שיש בה פגיעה. כלומר, לא בכל מצב שאדם יודע על אבידת חבירו חלה עליו החובה להזדקק לה, והוא נחשב מתעלם אם אינו עושה כן. אמנם, דין זה הובא בפוסקים בהלכות פריקה וטעינה, בהתאם לגירסת הגמרא ולהקשר שבו הובאה הדרשה לקמן.

ב. תנאי חלות הלאו והעשה של השבת אבידה

בסוגיית הגמרא (כו, ב) מובא מאמר של רבא שעוסק בתנאי חלות מצוות ההשבה ואיסור ההתעלמות:

ואמר רבא: ראה סלע שנפלה,

[1] נטלה לפני יאוש על מנת לגזלה - עובר בכולן; משום לא תגזול ומשום השב תשיבם ומשום לא תוכל להתעלם. ואף על גב דחזרה לאחר יאוש - מתנה הוא דיהיב ליה, ואיסורא דעבד - עבד.

[2] נטלה לפני יאוש על מנת להחזירה, ולאחר יאוש נתכוין לגזלה - עובר משום השב תשיבם.

[3] המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה - אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד.

להלן (ל, א) בדיון בנושא התנגשות מצוות השבת אבידה עם איסורים ומצוות אחרות נחלקו הראשונים בשאלה מתי חלה על המוצא מצוות העשה של ההשבה, ומתי חל הלאו.

הרמב"ן לומד מדברי רבא הנ"ל שאיסור ההתעלמות חל מיד עם הפגישה באבידה, אך מצוות ההשבה חלה על האדם רק כאשר החפץ האבוד הגיע לידיו.

הר"ן חולק וסובר ששתי המצוות חלות על האדם כאשר נפגש באבידה גם מבלי שהגביהה. מי שנטל את האבידה על מנת להשיב, גם אם בסוף לא קיים את המצווה, הרי לא ניתן לומר שהתעלם. לעומת זאת, כאשר האדם המתין ולא לקח את האבידה, אמנם לא קיים את מצוות ההשבה, אך גם לא ניתן לומר שביטל אותה, שכן כל עוד הוא נמצא במקום ומשגיח על האבידה, הוא עדיין יכול להשיבה. עם זאת, כן ניתן להגדירו כמי שהתעלם מן האבידה, כיון שבשעה היה בה חיוב השבה הוא נמנע ולא לקח אותה על מנת להשיב.

ג. מצוות פריקה וטעינה

בפרשת משפטים סמכה התורה מיד לאחר מצוות השבת אבידה את מצוות פריקה (עפ"י הפרשנות המקובלת בחז"ל כדלהלן), ובפרשת כי תצא סמכה מיד לאחר השבת אבידה את מצוות הטעינה:

שמות פרק כג פסוק ה:

כִּי־תִרְאֶה חֲמֹר שֹׁנֵאֵךְ רֹבֵץ תַּחַת מְשָׁאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעֶזְבֵּל לֹא עֶזְבֵּל עִמּוֹ.

דברים כב פסוק ד:

לֹא־תִרְאֶה אֶת־חֲמֹר אֲחִיךָ אוֹ שׂוֹרוֹ נִפְלִים בְּדַרְךָ וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם הֵקֵם תִּקְיָם עִמּוֹ.

חז"ל הסבירו שהמצווה בפרשת משפטים היא מצוות פריקה, ואילו בפרשת כי תצא המצווה היא מצוות טעינה, ויש חילוק ביניהן בתנאי החיוב, שניתן לתלותו בכך שבפריקה, בנוסף לצורך של הזולת בעזרה, ישנו מצב של צער בעלי חיים, שמחייב פעולה.

במצוות פריקה וטעינה ישנה בחינה של השבת אבידה בכך שמדובר במצב שבו חייבה התורה לפעול על מנת לעזור לאדם להתגבר על קושי במימוש בעלותו, ולמנוע ממנו הפסד של ממון או זמן.

עם זאת, לא ניתן לומר שמצוות פריקה וטעינה כבר כלולות במצוות השבת אבידה, כיון שיש לחלק ולומר שלא חייבה התורה לטפל באבידה, אלא כאשר אין לבעלים אפשרות לטפל בה בעצמם, משום שאינם נמצאים כאן או שאינם יודעים כלל שנאבדה. לעומת זאת, מצוות פריקה וטעינה חלות אף כאשר הבעלים נמצא, ויתכן שאף מסוגל להתמודד בעצמו עם התקלה אם יתאמץ או ישקיע יותר, ובכל אופן בידו לקבל החלטה כיצד לפתור את הבעיה, אם בוותר על חלק מהמטען, ואם בהשקעה ממונית נוספת.

יש לציין כי למרות הסמיכות הכפולה למצוות השבת אבידה, הרמב"ם הביא מצוות אלה בפרק יג מהלכות רוצח ושמירת נפש, ונימק את הדגשת התורה בחובת העזרה גם לשונא בכך שיש בדבר זה סכנת נפשות (ה"ד): 'ולא יניחנו נוטה למות, שמא ישתהה בשביל ממונו, ויבוא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים ובין צדיקים, מאחר שהם נלויים אל ה', ומאמינים בעיקר הדת...!'

להלן במשניות האחרונות של הפרק, אשר עוסקות במצוות פריקה וטעינה, נעניין בשאלה מהיכן למד הרמב"ם לשייך מצוות אלו לתחום שמירת הנפש.

ד. איסור 'לא תעמוד על דם רעך'

גוון נוסף של מצוות השבת אבידה ישנו באיסור 'לא תעמוד על דם רעך'. אמנם, מדובר בלאו, אבל כמו במצוות השבת אבידה, שישנו איסור 'לא תוכל להתעלם', גם במצוה זו - הימנעות מעשיית פעולה הינה עבירה.

ויקרא פרק יט פסוק טז:

לֹא־תִלְךָ רֶכֶל בְּעַמִּיךָ לֹא תַעֲמֹד עַל־דַּם רֵעֶךָ אֲנִי ה'.

הפסוק מדבר על 'דם', ומבחינה זו נראה שעניינה של המצוה הוא בתחום שמירת הנפש. אולם, מדברי חז"ל וראשונים, יתכן שניתן ללמוד שגדרי המצוה מתרחבים גם למניעת נזקים ממוניים.

בילקוט שמעוני (קדושים רמז תריב) מובאת דרשת הפסוק כך:

לא תעמוד על דם רעך. מנין אם ידעת לו זכות אל תשתוק לו עליו? ת"ל:

לא תעמוד על דם רעך.²

מנין אם ראית שטובע בנהר או ליסטים באין עליו או חיה רעה באה עליו אתה חייב להצילו? ת"ל: לא תעמוד על דם רעך.

מנין הרודף אחר חברו להרגו חייב אתה להצילו בנפשו? ת"ל: לא תעמוד על דם רעך.

² דרשה זו מתאימה לתרגום יונתן ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק טז: 'לֹא תִמְנַע זְכוּ דְחִבְרָךָ לְמִסְהָדָא עָלְוּי בְּדִינָא אֲנָא וְי'.

הא מהכא נפקא?! מהתם נפקא: 'אבדת גופו מנין? תלמוד לומר: 'זהשבותו לו'.

אי מהתם הוה אמינא הני מילי בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגירי לא, קא משמע לן.

בילקוט שמעוני צירף את דרשת הספרא המלאה בפרשת קדושים, עם מה שנאמר על חלקה, שהובא בבבלי סנהדרין (עג, א).

מהגמרא בסנהדרין נראה שמצוות השבת אבידה אינה מחייבת אותי לעשות אלא מה שאינו תלוי אלא בי, ויש לומר שגם גדרו של איסור ההתעלמות הוא בתנאים אלה. לעומת זאת, איסור 'לא תעמוד' מחייב אותי בכל השתדלות שבידי למניעת הפגיעה בזולת. כלשון רש"י בסנהדרין: 'לא תעמוד על עצמך משמע, אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך'.

בספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה רצו נראה שהביא את דרשת הספרא לעניין עדות ממון:

וכבר אמרו שמי שיכבש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה, כי הוא רואה **ממון חבירו** אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת, וכבר בא בזה הענין גם כן (ויקרא ה הוב' במ"ע קעח) 'אם לא יגיד ונשא עונו'. ולשון ספרא: מניין אם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליה? תלמוד לומר: 'לא תעמוד על דם רעך'.

ב'משך חכמה' בפרשת קדושים (ויקרא יט, טז) טען שיש הבדל בין עדות ממון לעדות נפשות:

ודוקא שיודע לזכותו בדיני נפשות, אבל דיני ממונות, הוא רק בשתבעו הבעל דין להעיד, ובאם לא יגיד, כמבואר ריש הלכות עדות ברמב"ם יעויין שם. ובספר המצוות סימן רצ"ז באו כאן דברים אינם מדוקדקים [ואולי מסיבת ההעתיקה]. וזה שאמר שבדיני ממונות אינו עובר ב'אם לא יגיד' רק כשיתבענו, אבל בדיני נפשות אפילו אין הבעל דין תובעו "לא תעמוד על דם רעך".

דבריו של המש"ח מבוססים על הרמב"ם בהלכות עדות (א, א):

העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חבירו בין בעדות שיזכהו בו, והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות, שנאמר: 'הוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו'.

וביאר שם הכסף משנה:

ומ"ש רבינו והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות. נראה מדבריו דבדיני נפשות אפי' לא תבעוהו - חייב. ואפשר דטעמא משום דחייבים העדים לינקם ממנו. וסמך לדבר מצאתי שכתב הרא"ש ז"ל פ"ק דמכות, שכל הרואה דבר ערוה חייב להעיד, לקיים מה שנאמר: 'ובערת הרע מקרבך'.

הכס"מ לא הזכיר את דין 'לא תעמוד' בהקשר של עדות נפשות, כיון שכאשר מגיעים לשלב העדות, הרי זה לאחר שכבר נעשה המעשה, וממילא אין כאן הצלה

לנפגע. לכן נזקק הכס"מ למצוות העדים - יד העדים תהיה בו בראשונה, ולמצוות 'ובערת הרע מקרבך'.

אולם, מלשון הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה רצו) גם בתחילת דבריו משמע שהלאו של 'לא תעמוד' מתייחס לכל הפסד שאדם יכול להציל את חברו ממנו :

שהזהירנו מהתרשל בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המות או **ההפסד** ויהיה לנו יכולת להצילו...

אמנם, הבנה זו משתלבת יפה עם החיבור שעושה הרמב"ם לאיסור כבישת עדות. אולם, בהלכות עדות לא מצאנו שהזכיר את איסור 'לא תעמוד' בכבישת עדות ממון, וכן בהלכות גזלה ואבדה בפתיחה לא הזכיר הרמב"ם לאו זה בין המצוות שבהלכות אלה, וגם כאשר הביא דין של חובת מניעת הפסד לזולת (יא, כ), תלה את החיוב רק בדרשת חז"ל בפסוקי מצוות השבת אבידה :

הרואה מים שוטפין ובאין להשחית בנין חבירו או להשחית שדהו חייב לגדור בפניהם ולמנעם שנ' (דברים כב, ג): 'לכל אבדת אחיך' - לרבות אבדת קרקעו.

את דיני איסור 'לא תעמוד' הביא הרמב"ם בהלכות רוצח, בעיקר בסוף פרק ראשון יד-טז בהקשר של סכנת נפשות בלבד, ולא בהקשר של ממון.